

Jan Tajchman

architekt - konserwator zabytków

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

KONSERWACJA RUIN HISTORYCZNYCH UWAGI O METODZIE

Żyjemy w czasach, w których spuścizna historyczna zachowana w postaci dzieł architektury i sztuki bywa narażona na daleko idące przekształcenia lub wręcz zniszczenie¹. Jednocześnie powstają projekty i realizacje wykorzystujące rozwiązania eklektyczne. Naśladują one dawne formy, najczęściej nieudolnie, bez ich właściwego zrozumienia². W tym nurcie pojawiają się „ciągoty” do odbudowy zabytków architektury, które popadły w ruinę tak dawno, że nie ma nawet możliwości określenia ich minionego wyglądu. Jest jeszcze gorzej, gdy w tym duchu powstają realizacje.

Z tych to względów myśl konserwatorska odrzuca praktyki prowadzące do fałszowania wiedzy o dawnych dziełach architektury. Dlatego już na wstępie rozważań powinniśmy sobie uświadomić, że ruiny nie powinny być odbudowywane ani fragmentarycznie, ani tym bardziej w całości³.

Wszelkim działaniom musi przyświecać podstawowy cel – ruiny muszą pozostać nadal ruinami z maksymalną ochroną pozostałej i jeszcze zachowanej substancji, przy dużym zminimalizowaniu elementów wprowadzanych dla ich ratowania, uczytelnienia i udostępnienia do zwiedzania⁴.

1. Glastonbury. Pozostałości opactwa. Tłem ekspozycji ruin jest zielony, krótko przycięty trawnik. Przykład angielskiej szkoły konserwacji ruin. Fot. K. Kozyra.

1. Glastonbury Abbey. The backdrop of the ruins exposition is a well-trimmed lawn : an example of the English school of ruins conservation. Photo: K. Kozyra.

2. Ogrodzieniec. Ruiny zamku z lotu ptaka wraz z najbliższym krajobrazem (widoczne skałki, tzw. ostańce). Prace konserwatorskie nad tzw. trwałą ruiną przeprowadzono w latach 60. ub.w. Proj.: A. Gruszecki, A. Kudła, S. Niemkiewicz. Fot. ze zbiorów IZK UMK.

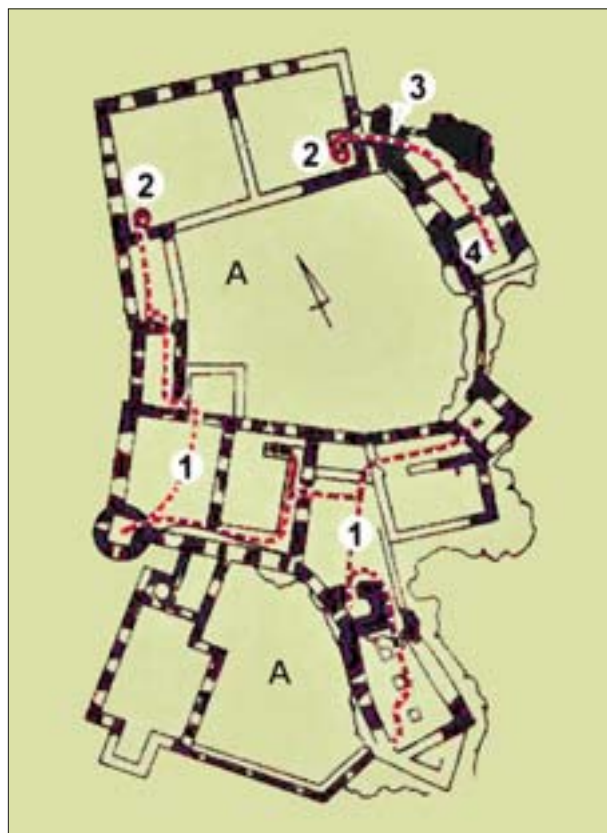
2. Ogrodzieniec. Aerial view of castle ruins together with surrounding landscape (visible inselbergs). Conservation of the so-called permanent ruin was conducted during the 1960s. Project: A. Gruszecki, A. Kudła, S. Niemkiewicz. Photo from the collections of IZK UMK.

Angielska szkoła konserwacji ruin

Do krajów, w których najwcześniej dopracowano się metody konserwacji ruin, należy Anglia. Dla tych działań zrodziło się nawet określenie „angielska szkoła konserwacji ruin”. Jej ideą jest, by ruiny, które zachowały się do naszych czasów, były przekazane następnym pokoleniom w niezmienionej postaci⁵. Wszelkie zabiegi winny być zatem ograniczone do niezbędnego minimum i stosowane tylko w celu powstrzymania procesów niszczących.

Do głównych z nich należą: naprawa uszkodzonego lica murów oraz zabezpieczenie ich korony. Wnętrze muru widoczne po odpadnięciu warstwy licy musi być opracowywane ze szczególną pieczołowitością. Pozostaje ono „poszarpane”, choć należy tak zastosować wypełnienia zagłębień i spoin (bez ich opracowania), by nie mogła w nich gromadzić się woda. Zabezpieczenie korony polega na przemurowaniu kilku górnych warstw na odpowiedniej zaprawie, bez wprowadzania izolacji poziomej. Korona murów musi pozostać malownicza, jak przed podjęciem prac. Jej wyrównywanie jest niewskazane.

Najbardziej charakterystyczną cechą angielskiej szkoły konserwacji ruin, polegającą na całkowitym odstępstwie od formy historycznej na rzecz plastyki, jest ekspozycja ruin na tle zielonego, krótko strzyżonego trawnika pozbawionego ścieżek. Występuje on niemal we wszystkich zabytkach, m.in. na dziedzińcach zamkowych i we wnętrzach kościołów. Należy podkreślić, że społeczeństwo angielskie uważa ruiny za cenne i dba o nie. Ten fakt Andrzej Gruszecki komentuje następująco: *Jeżeli ruina ma czyste, starannie zaprojektowane otoczenie, jeżeli pilnuje jej dozorca w urzędowej czapce i w mundurze i jeżeli*

3. Ogrodzieniec. Ruiny zamku. Proj. adaptacji ruin i trasy zwiedzania: W. Łopatowa, konsult. A. Gruszecki: A – dziedzińce, 1 – poziome trasy zwiedzania, 2 – pionowe trasy (schody kręcone), 3 – przebicie „ostańca” w celu stworzenia dojścia do punktu widokowego, 4 – punkt widokowy. Fot. ze zbiorów IZK UMK.

3. Ogrodzieniec. Castle ruins. Project of ruins adaptation and sight-seeing route: Wanda Łopatowa, consultation: A. Gruszecki: A – courtyards, 1 – horizontal routes, 2 – vertical routes (spiral stairs), 3 – opening in inselberg in order to create an approach to a viewing site, 4 – viewing site. Photo from the collections of IZK UMK.

trzeba zapłacić za bilet wstępu, żeby ją zobaczyć, to od razu widać, że jest to coś ważnego i godnego uwagi. Ruina taka jest już bezpieczna. Sam pomysł rozebrania jej musi wydać się nieprawdopodobny⁶.

Etapy postępowania w procesie ochrony ruin

Metodyczne postępowanie mające na celu ochronę ruin i ich ewentualne udostępnianie społeczeństwu przebiegać powinno w kilku etapach, które prezentujemy poniżej.

Etap I obejmuje:

Prace przygotowawcze do rozpoznania ruin, do których zaliczamy:

- zebranie materiałów źródłowych danego zabytku oraz literatury dotyczącej nie tylko konkretnego obiektu, ale także typu architektury, do którego należał, nim stał się ruiną;
- przeprowadzenie sondażu archeologicznych w celu przygotowania planu przyszłych wykopalisk;
- oczyszczenie ruin i ich otoczenia z bezwartościowej i szkodliwej roślinności w porozumieniu z konserwatorem przyrody, gdyż część drzew, tzw. samosiejek, mogła osiągnąć wiek właściwy dla pomników przyrody;

4. Warszawa. Fragment ruin zamku przed jego odbudową. Przykład tymczasowego (odwracalnego) zabezpieczenia konstrukcyjnego w formie podparcia ze stalowych rur. Fot. J. Tajchman.

4. Warsaw. Fragment of the Royal Castle ruins prior to reconstruction. Example of temporary (reversible) construction protection in the form of steel pipe supports. Photo: J. Tajchman.

5. Pestum. Ruiny świątyni doryckiej. Fot. J. Tajchman.
5. Pestum. Ruins of a Doric temple. Photo: J. Tajchman.

- oczyszczenie ruin z naniesionej ziemi i powierzchniowego gruzu pod nadzorem archeologicznym, poprzedzające właściwe wykopaliska.

Prace badawcze ruin – archeologiczno-architektoniczne, zabezpieczające i dokumentacyjne, na które składają się następujące działania:

- wykonanie dokumentacji stanu obiektu przed podjęciem prac;

6. Pestum. Lapidarium w nowym budynku muzealnym usytuowanym w odpowiedniej odległości od ruin. Fot. J. Tajchman.

6. Pestum. Lapidarium in a new museum building situated at a suitable distance from the ruins. Photo: J. Tajchman.

- przeprowadzenie prac wykopaliskowych i sporządzenie dokumentacji;
- sporządzenie pełnej inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej i fotograficznej pozostałości odkrywanego zabytku architektury;
- dokonanie inwentaryzacji, skatalogowania i ponumerowania wydobytych detali architektonicznych oraz odnotowania miejsca, w którym zostały znalezione, co ma istotne znaczenie dla późniejszych teoretycznych rekonstrukcji;
- zgromadzenie i zabezpieczenie wydobytych detali, które zostaną wykorzystane bądź jako ekspozycja w lapidarium, bądź do rekonstrukcji (anastylozy) niektórych fragmentów. Materiał w postaci kamieni i cegieł, z połówkami i ćwiartkami włącznie, może być przydatny do drobnych napraw i uzupełnień w granicach nienaruszających dawnej formy;
- przeprowadzenie pełnych badań architektonicznych zakończonych rozwarstwieniem i podjęciem prób teoretycznych rekonstrukcji zarówno całego założenia, jak i jego fragmentów;
- dokonanie wstępnych prac zabezpieczających, tzw. czasowych, które obejmują wykopy, nadwężzone

konstrukcje, np. pęknięte, pochylone i nadwieszone mury, sklepienia. Zabezpieczenia na tym etapie muszą być odwracalne (stąd określenie „czasowe”) tak, aby nie przekreślały późniejszej, poprawnej ekspozycji odsłoniętej architektury. Oprócz zabezpieczeń o charakterze konstrukcyjnym ważne są zabezpieczenia pozostałości tynków i polichromii;

- aklimatyzowanie odsłanianych i wydobywanych z zawilgoconej ziemi elementów, m.in. także drewnianych tak, by zbyt gwałtowne osuszenie nie przyczyniło się do ich destrukcji czy rozpadu. W przypadku niemożności zapewnienia odpowiedniego zabezpieczenia, odsłonięty fragment po zadokumentowaniu należy natychmiast zakopać i czekać do opracowania odpowiedniej metody utrwalenia tego elementu zabytku.

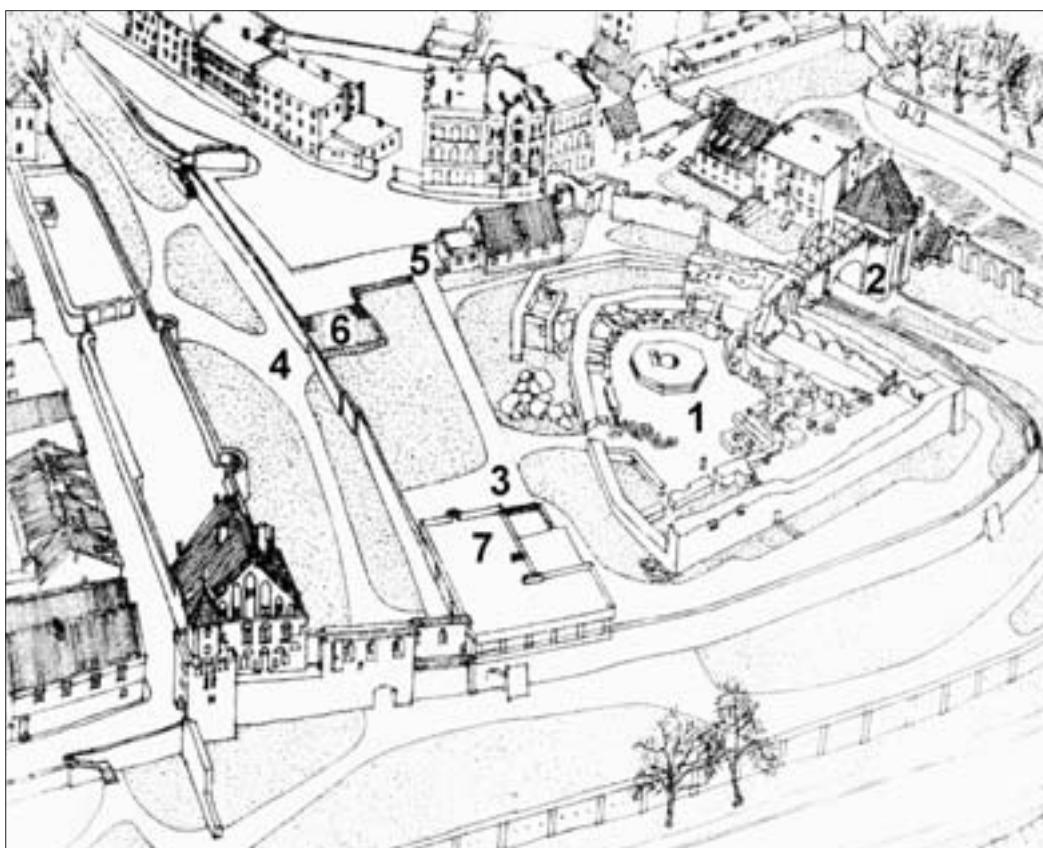
Wartościowanie ruin (według teorii Aloisa Riegla w interpretacji Waltera Frodla⁷). Wartościowanie dotyczy stanu (lub stanów) budowli, zanim stały się ruinami, samych ruin i ich najbliższego otoczenia, a także krajobrazu, którego są nieodłącznym elementem⁸. Analiza nasza obejmuje przede wszystkim wartość historyczną i wartość artystyczną ruin.

7. Toruń. Ruiny zamku po pracach w 1966 r. Piwnice adaptowane na lapidarium po rekonstrukcji sklepień ze względów statycznych i problemów z odwodnieniem. Rekonstrukcja czytelna przez zastosowanie współczesnej cegły, a jednocześnie zsynchronizowana z autentycznymi fragmentami nad słupami dzięki wykonaniu w dawnej technice na tzw. wycisk. Proj. aranżacji lapidarium E. Gąsiorowski. Fot. J. Wardak.
7. Toruń. Castle ruins after work conducted in 1966. Cellars adapted for a lapidarium after a reconstruction of the ceilings for static reasons and problems with drainage. Reconstruction legible due to the use of contemporary brick, synchronised with authentic fragments above the pillars thanks to the application of an old technique. Project of the lapidarium arrangement: E. Gąsiorowski. Photo: J. Wardak.

8. Toruń. Ruiny zamku. Perspektywa zagospodarowania ruin i otoczenia. Proj. konserwatorski: F. Polakowski i I. Sławiński, konsult. B. Rymaszewski. Rys. F. Polakowski: 1 – ruiny zamku głównego, 2 – gdanisko, 3 – teren dawnego przedzamcza, 4 – teren dawnej fosy, 5 – budynek tzw. generalówki, gdzie znalazło się muzealne zaplecze ruin wraz z trafostacją, aparaturą dla programu „światło i dźwięk” oraz w przybudówce kiosk z biletami i folderami, 6 – toaleta podziemna, 7 – taras widokowy w ruinach nad budynkami nowej kawiarni. Fot. J. Wardak.

8. Toruń. Castle ruins. Plan of developing the ruins and the surroundings. Conservation project: F. Polakowski and I. Sławiński, consultation: B. Rymaszewski. Drawing: F. Polakowski: 1 – Main Castle ruins, 2 – dansker, 3 – terrain of the former forecastle, 4 – terrain of the former moat, 5 – so-called “generalówka” building, adapted for the museum foundation of the ruins, together with a transformer station, equipment for the “sound and light” programme and, in the annex, a ticket office selling folders, 6 – underground toilets, 7 – viewing terrace in ruins above the new café buildings. Photo: J. Wardak.

9. Toruń. Ruiny zamku. Widok z tarasu nad kawiarnią: A – na pierwszym planie ustawiony po kilku latach „agresywny” kiosk, przekreślający pierwszą, poprawną koncepcję ekspozycji ruiny wg proj. J. Tusiackiego, gdyż Muzeum Okręgowe „generalówkę” przeznaczyło na inne cele, a obecnie w ogóle wycofało się z opieki nad ruinami. Fot. J. Tajchman; B – obecny użytkownik przemalował zwieńczenie kiosku dla zharmonizowania go z całością i uzyskał dobry efekt. Fot. Maciej Prarat.

9. Toruń. Castle ruins. View from the terrace above the café. In the foreground: A – an “aggressive” kiosk erected several years later and spoiling the earlier correct conception of the ruins exposition, designed by J. Tusiacki, since the Regional Museum adapted the “generalówka” for other purposes and at present has abandoned all protection of the ruins. Photo: J. Tajchman; B – the present-day user repainted the kiosk crowning so that it would merge with the ruins, and achieved a satisfactory effect. Photo: Maciej Prarat.

10. Prilep w Macedonii. Masyw górski z ruinami miasta i zamku. Na pierwszym planie wkomponowana w otoczenie strażnica wg proj. J. Tajchmana, górująca nad wejściowym płaskowyżem. Fot. J. Tajchman.

10. Prilep in Macedonia. Mountain massif with the ruins of town and castle. In the foreground: a watch tower included into the surrounding and soaring over the plateau, according to a project by J. Tajchman. Photo: J. Tajchman.

11. Wenecja k. Žnina. Ruina zamku. Sztywna korona murów wykonana z betonu. Fot. J. Tajchman.

11. Venecia near Žnin. Castle ruins. Rigid wall coping made of concrete. Photo: J. Tajchman.

12. Wenecja k. Žnina. Ruina zamku. Poprawiona korona muru. Fot. J. Tajchman.

12. Venecia near Žnin. Castle ruins. Corrected wall coping. Photo: J. Tajchman.

Wartość historyczna przejawia się w charakterze dokumentalnym zabytku, stąd konieczność zachowania go w formie autentycznej, który ma także wartości naukową i emocjonalną. W przypadku ruin szczególną rolę odgrywa ich emocjonalne oddziaływanie, wywołane w dużym stopniu materialnymi śladami starości, które uzmysławiają nam odległy rodowód zabytku. Mówimy wtedy o „wartości dawności”, która poprzez patynę lub skorodowanie powierzchni (rozkład) może tworzyć dodatkowo wartość artystyczną. Frodl przestrzega, że źle prowadzone i daleko idące zabiegi restauracji (rekonstrukcji) mogą zagrozić „wartości dawności”.

Na wartość artystyczną składają się: walory historyczno-artystyczne; jakość artystyczna, oddziaływanie artystyczne, malowniczość zabytku. Wnioski płynące z dwóch ostatnich składników wartości artystycznej powinny chronić przed błędami podczas prac w ruinach. Oddziaływanie artystyczne wynika z samej istoty przedmiotu i zależy od „zwartości i integralności wrażenia artystycznego”. Gdy dzieło jest niekompletne – co ma miejsce w ruinach – zmniejsza się jego oddziaływanie artystyczne. Jeśli restaurator będzie dążył do odtworzenia wrażenia artystycznego w ruinach, może popaść w konflikt z postulatem zachowania dokumentalnego charakteru dzieła architektury i jego fragmentów. Malowniczość ruin wynika m.in. z ich fragmentarycznego stanu zachowania, czego nie powinny ich pozbawić podjęte prace.

Etap II obejmuje opracowanie ogólnej koncepcji „reanimacji” ruin poprzez nadanie im nowej roli oraz zapewnienie całościowego zabezpieczenia.

13. Nesebyr w Bułgarii. Ruina cerkwi. Przykład malowniczej korony. Fot. J. Tajchman.

13. Nesebyr in Bulgaria. Ruins of an Eastern rite church. Example of picturesque coping. Photo: J. Tajchman.

Podstawę ogólnej koncepcji stanowią: pełne rozpoznanie ruin, ich wartościowanie oraz wytyczne Karty Weneckiej zawarte w art. 15⁹, które brzmią: *Zapewni się zagospodarowanie ruin oraz podjęcie środki niezbędne dla zachowania i trwałej ochrony elementów architektonicznych i odkrytych obiektów. Ponadto zostaną podjęte wszelkie kroki na rzecz ułatwienia zrozumienia zabytku i jego udostępnienia, bez wypaczania w jakimkolwiek wypadku jego znaczenia. Wszelkie prace rekonstrukcyjne będą wszakże musiały być z góry wykluczone, można brać pod uwagę tylko samą anastylozę, to jest odtworzenie (przez złożenie – przyp. autor) części istniejących, lecz rozproszonych. Elementy scalające będą zawsze rozpoznawalne i będą stanowić minimum*

niezbędne dla zapewnienia warunków zachowania zabytku i przywrócenia ciągłości jego formy.

W koncepcji ogólnej ustala się jeden ze sposobów „reanimacji” ruin, np.:

- nadanie im funkcji muzealno-turystycznej, czyli ekspozycyjnej, wraz z właściwymi zabezpieczeniami;
- zabezpieczenie ruin bez programu udostępniania;
- zabezpieczenie z ekspozycją ruin w istniejącym obiekcie lub pod nim, tzw. rezerwat archeologiczny;
- zabezpieczenie ruin i ich ekspozycja w powiązaniu z nową budowlą, a nawet nowym wnętrzem przy zachowanych niewielkich reliktach.

W koncepcji należy założyć, które fragmenty o zachowanej kubaturze będzie można przeznaczyć np. na lapidaria, obsługę turystyczną (kiosk z biletami, folderami itp.) czy strażnicę. Przestrzegamy przed wprowadzaniem do ruin zbyt wielu funkcji (np. gastronomii), gdyż niezbędne instalacje mogą „rozsadzić” ruiny, a uzupełnienia elementów budowlanych zdominować autentyczną substancję.

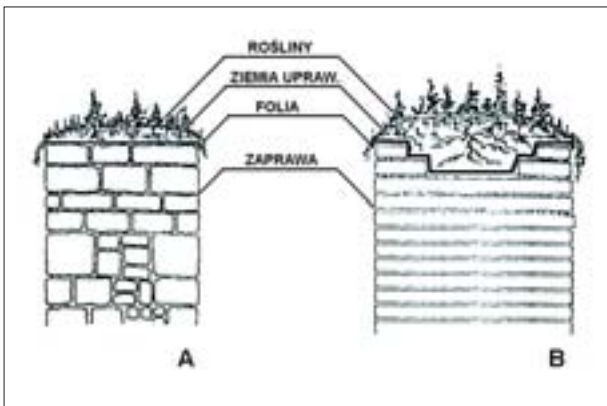
Na tym etapie powinny zapaść decyzje dotyczące nie tylko metody zabezpieczenia ruin, np. przez zadaszenie ich w całości lub fragmentarycznie, ale także organizacji zaplecza turystycznego powiązanego z krajobrazem oraz sposobu włączenia ruin w szeroki program turystyczny.

14. Toruń. Ruiny zamku. Fragment krużganków. Przykład korony z założoną izolacją pod jedną warstwą nowych cegieł (minimalna ingerencja). Zabezpieczenie to przetrwało do dziś w odróżnieniu od prób zaprawy z żywicą epoksydową, która uległa zniszczeniu po kilkunastu latach. Fot. J. Tajchman.

14. Toruń. Castle ruins. Fragment of an arcade. Example of coping with insulation beneath a single layer of new bricks (minimal intervention). This protection survived up to the present day in contrast to attempts at using mortar with epoxide resin, which became damaged after more than ten years. Photo: J. Tajchman.

15. Ostia Antica w pobliżu Rzymu. Korona murów zabezpieczona zaprawą na bazie cementu puzzolanowego. Fot. J. Tajchman.
15. Ostia Antica near Rome. Wall coping protected with mortar based on puzzolan cement. Photo: J. Tajchman.

16. Schematy zabezpieczenia korony murów tzw. metodą techniczno-biologiczną wg M. Przyłęckiego: A – dla muru kamiennego, B – dla muru ceglanoego. Na podst.: M. Przyłęcki, *Techniczno-biologiczna metoda zabezpieczenia i ekspozycji trwałych ruin*, „Ochrona Zabytków”, 1981, nr 1-2.

16. Schemes of protecting wall coping with a so-called technical-biological method according to M. Przyłęcki: A – for a stone wall, B – for a brick wall. After: M. Przyłęcki, *Techniczno-biologiczna metoda zabezpieczenia i ekspozycji trwałych ruin* (Technical-biological method of protecting and displaying permanent ruins), „Ochrona Zabytków”, 1981, no. 1-2.

Etap III obejmuje opracowanie szczegółowego programu zagospodarowania ruin oraz odpowiednich projektów dla ich zaplecza, a także bliższego i niejednokrotnie dalszego otoczenia.

W przygotowaniu szczegółowego programu dla ruin należy uwzględnić ograniczenie tzw. koniecznych uzupełnień, które – niekontrolowane – mogą zdominować ruiny, zatracając sens ich ochrony. Uzupełnienia te najczęściej wynikają z następujących powodów:

- użytkowania ruin jako ekspozycji, a więc wprowadzenia w nie człowieka, co pociąga za sobą wykonanie elementów ułatwiających komunikację i zapewniających bezpieczeństwo;
- zabezpieczenia konstrukcyjnego i konserwacji substancji zabytkowej w formie trwałych ruin;
- uczytelnienia ruin, tzw. uzupełnienia interpretacyjne, w celu ułatwienia właściwego zrozumienia jej pierwotnej struktury i funkcji¹⁰.

Realizacja programu ekspozycyjnego dla ruin, czyli nadania im charakteru muzealno-turystycznego, wymaga następujących działań:

- przygotowania ciągów komunikacyjnych w poziomie i pionie w taki sposób, aby zwiedzający mógł oglądać nie tylko właściwie wyeksponowane, najciekawsze elementy ruin, ale także otaczający ruiny krajobraz (z punktów widokowych). Równocześnie ważne jest zminimalizowanie potrzebnych elementów, takich jak ścieżki, kładki, schody, bariery, rampy widokowe wewnętrzne i tarasy zewnętrzne;
- stworzenie miejsc ekspozycji wydobytego detalu (lapidariów), najlepiej w samych ruinach, lecz bez wprowadzania nowej kubatury;
- uczytelnienie substancji murowanej ruin poprzez: anastylozę (rekompozycję), czyli złożenie elementów z części rozproszonych, oraz uzupełnienia interpretacyjne, np. wyciągnięcie ponad teren murów fundamentowych, nadmurowania czy zamurowania. Przy tych działaniach należy zawsze myśleć o koniecznych ograniczeniach;
- uczytelnienie ruin poza ich substancją murowaną dzięki wprowadzeniu dawnych nazw w pomieszczeniach, wykonaniu modeli i plansz rekonstrukcyjnych, folderów lub większych publikacji, a także ew. odpowiedniemu ukształtowaniu zieleni;
- uatrakcyjnienie ruin, m.in. poprzez realizację spektakli typu „światło i dźwięk”, organizację widowisk o tematyce historycznej. Dobrze przemyślana forma uatrakcyjnienia ruin może przyczynić się do rezygnacji z pokusy jej odbudowy. Poza programem „światło i dźwięk” w grę wchodzi wirtualne odtworzenie budowli na odpowiednim ekranie wraz z ukazaniem procesu jej powstawania. Wielkie możliwości stwarza holografia, która za kilka lat zapewne pozwoli na przebywanie w trójwymiarowej przestrzeni naszego zabytku „zrekonstruowanego” *in situ*;
- wyjątkowe wprowadzenie funkcji (ograniczonej) w istniejące pomieszczenia kubaturowe, np. po

17. Radzyń Chełmiński. Ruiny zamku krzyżackiego po pracach w 1966 r. wg proj. H. Jaworowskiego. Korona murów widziana z nowego dachu nad kaplicą. Na betonową koronę części murów kierownik budowy założył nieplanowaną warstwę darni, za co został skrytykowany. Po pierwszej zimie okazało się, że korona nie uległa destrukcji tylko w partiach murów pokrytych darnią. W konsekwencji wprowadzono ją na wszystkie mury. Jest to przykład niedoskonałej jeszcze „metody biologicznej”, która okazała się wytrzymała. Fot. J. Tajchman.

17. Radzyń Chełmiński. Ruins of a Teutonic Order castle after work conducted in 1966 according to a project by H. Jaworowski. Wall coping seen from the new roof over the chapel. The building site manager placed an unplanned layer of turf on the concrete coping of part of the walls, a decision which met with severe criticism. After the first winter it became apparent that the only undamaged parts of the wall coping were those which had been covered with turf. Consequently, turf was introduced onto all the walls. This is an example of the as yet imperfect “biological method”, which proved to be resilient. Photo: J. Tajchman.

przywróceniu ze względów konstrukcyjnych sklepień nad piwnicami. Może tu być mowa jedynie o lapidariach oraz pomieszczeniach na kiosk z pamiątkami czy dyżurkę dla strażnika bądź osoby oprowadzającej. W przypadku braku kubatury odpowiedniej dla tej funkcji pomieszczenia te powinny znaleźć się poza ruinami.

18. Toruń. Mur fosy z odwarstwowaną zewnętrzną warstwą cegieł (po przerwaniu sięgaczy). Śnieg zaznacza miejsca penetracji wody w mur. Fot. J. Tajchman.

18. Toruń. Moat wall with a destratified outer layer of bricks (after breaking the headers). Snow marks the spot where water penetrated the wall. Photo: J. Tajchman.

19. Radzyń Chełmiński. Przykład typowej destrukcji muru średniowiecznego w postaci odwarstwiania lica, które nie powinno być przywracane w całości z nowej cegły. Wnętrze, które stało się „licem”, nie może otrzymać profilowanych spoin, możliwe jest jedynie wypełnienie dziur i ubytków, ograniczające penetrację wody w głąb muru. Fot. J. Tajchman.

19. Radzyń Chełmiński. Example of the typical destruction of a mediaeval wall in the form of a de-stratification of the face which should not be restored by means of new bricks. The interior, which subsequently became the “face”, cannot be granted profiled joints, and it is only possible to fill the holes and gaps, thus limiting water penetration. Photo: J. Tajchman.

Działania funkcjonalne poza ruinami z reguły są wynikiem przeznaczenia ich na cele turystyczne. Stwarza to konieczność organizacji odpowiedniego zaplecza w postaci dojazdów i parkingów, sanitariatów, pomieszczeń dla obsługi turystycznej, niekiedy także strażnicy i pomieszczeń dla pracowników muzealnych oraz zaplecza gastronomicznego w zależności od położenia ruin w stosunku do terenów zurbanizowanych. Usytuowanie i rozplanowanie

20. Chęciny. Negatywny przykład ruin odbudowanych z nowej cegły, która zasłania autentyczną substancję. Całość sprawia wrażenie nowych murów piwnicznych, a nie ruin. Fot. ze zbiorów IZK UMK.

20. Chęciny. A negative example of ruins reconstructed by applying new bricks which conceal the authentic substance. The resultant whole produces the impression of new cellar walls, and not of ruins. Photo from the collections of IZK UMK.

powyższego zaplecza nie może zakłócać wyglądu bezpośredniego otoczenia ruin. Odpowiednie zaplecze dla ruin i otaczającego je krajobrazu musi być wpisane do planów zagospodarowania przestrzennego.

Warunki przetrwania ruin

Zabezpieczenie i konserwacja struktury relikwów jest podstawą przetrwania ruin. Zabiegi, jakie w tym celu zostaną podjęte, nie mogą jednak ich zniekształcać ani pozbawić waloru malowniczości. Muszą być z nimi zarazem zintegrowane i czytelne. Głównymi pracami w tym zakresie są:

- Stałe zabezpieczenia konstrukcyjne. Występują w postaci podpór dla przechylonych czy nadwężonych murów i sklepień, przemurowań pęknięć oraz odbudowy zwałonych sklepień nad piwnicami, które przywracają równowagę statyczną, przeciwdziałając parciu gruntu;
- Konserwacja korony murów. Polega na jej zabezpieczeniu przed wodą przenikającą do wnętrza przy jednoczesnym zachowaniu malowniczego (a nie sztywnego) charakteru zwieńczenia. Poprawną, bardziej malowniczą koronę łatwiej uzyskać przy murach kamiennych, szczególnie zbudowanych z głazów narzutowych i kamieni łamanych, trudniej zaś przy murach ceglanych. W tych ostatnich zazwyczaj wprowadza się izolację poziomą, nad którą nadmurowuje się 1-3, a niekiedy nawet do 5 warstw cegieł, przeznaczonych z góry do wymiany po kilkudziesięciu latach. Izolacje trudniej jest wprowadzić w murach kamiennych, toteż

21. Toruń. Ruiny zamku. Fragment fotograficzno-rysunkowej dokumentacji metody zabezpieczenia korony i lica muru, oprac. J. Tajchman: A – stan przed podjęciem prac, B – projekt z zaznaczonym nadmurowaniem korony, izolacją (linia przerywana) oraz uzupełnieniami w licu, C – stan po przeprowadzeniu prac (uzupełnienia w licu zminimalizowane). Fot. J. Tajchman.

21. Toruń. Castle ruins. Fragment of the photographic-drawn documentation of a method used for protecting the wall coping and face, prep. by J. Tajchman: A – state prior to commencement of work, B – project with marked added wall coping, insulation (broken line) and supplements of the face, C – state after completion of work (minimalised supplements of the face). Photo: J. Tajchman.

22. Mury z głazów narzutowych z okrzeskami ilustrują problem niszczenia lica i sposób jego naprawy: A – lico kamienne z resztką tynku średniowiecznego (ruiny zamku w Papowie Biskupim), B – lico kamienne z wypłukaną zaprawą, w konsekwencji czego wypadają okrzeski, a następnie głazy narzutowe – widoczna dziura dołem po prawej (ruiny zamku w Papowie Biskupim), C – lico z zachowaną zaprawą. Do takiej formy należy doprowadzić zniszczone lico pokazane na fragmencie B przez uzupełnienie okrzesek i zaprawy, której nadmiar może być jedynie zgarniany bez wygładzania spoin (ruiny zamku w Papowie Biskupim), D – lico z głazów narzutowych z niedopuszczalnym ani w ruinie, ani w „żywym” zabytku spoinowaniem tworzącym „kielbasy”, jakich nigdy w historycznych murach nie stosowano (fragment wieży kościoła w Przecznie). Fot. J. Tajchman.

22. Walls built out of erratic boulders with inselbergs illustrate the problem of damage incurred to the face and the manner of its repair: A – stone face with remnants of mediaeval plaster (ruins of castle in Papowo Biskupie), B – stone face with washed out mortar, which causes the inselbergs and subsequently the erratic boulders to fall out – visible aperture to the right at the bottom (ruins of castle in Papowo Biskupie), C – face with preserved mortar. This form should serve as the objective of reconstructing the damaged face shown in fragment B by supplementing inselbergs and mortar, whose surplus should be only cleared without smoothing (ruins of castle in Papowo Biskupie), D – face made of erratic boulders with joints unacceptable both in ruins and a “living” monument and creating crescents which have never been used in historical walls (fragment of the church tower in Przeczno). Photo: J. Tajchman.

przemurowywanie ich korony powtarzane bywa często na wzór angielski. Jest to obecnie możliwe, dzięki odpowiednim zaprawom trassowym¹¹. Innym, znanym od dawna sposobem zabezpieczenia korony muru jest zastosowanie darni trawiastej na podłożu gleby i odpowiedniej nieprzepuszczalnej warstwy¹². Udoskonalił go Mirosław Przyłęcki i nazywał techniczno-biologiczną metodą zabezpieczenia trwałych ruin¹³. Prace przy koronie murów muszą zmierzać nie tylko do zachowania ich malowniczego charakteru, ale również zarysu najbardziej zbliżonego do zastanej formy;

- Konserwacja lica muru. Jej charakter i zakres zależą od stopnia zniszczenia. Niezadaszone mury ceglane typu *opus emplekton* łatwo tracą lico, gdyż woda zamarzająca w wewnętrznych spoinach pionowych rozsada mur przerywając sięgacze.

Pozostaje mur wewnętrzny – główkowy, któremu w ruinie nie przywracamy lica, gdyż w przeciwnym razie mielibyśmy do czynienia z nową jakością. W tym przypadku możemy mówić jedynie o ucytelnieniu grubości muru przez fragmentaryczne domurowania i zakotwienia lica. Widoczne partie wewnętrznego muru główkowego wymagają jedynie uzupełnienia spoin bez nadawania im historycznego kształtu. Takie mury mogą wymagać wzmocnienia strukturalnego. W murach z zachowanym licem uzupełniamy tylko głębsze ubytki w spoinach, nie wykuwając autentycznych ani nie zamieniając ich na nowe, mimo że mają wypłukane profilowania.

Przy uzupełnieniach większych ubytków lub przy nadmurowaniach powinniśmy dążyć, aby były one jednocześnie czytelne i zintegrowane z istniejącą substancją. Styk nowych i starych warstw powinien

23. Villa Romana del Casale k. Piazza Armerina na Sycylii. Ruiny odkrywane w latach 50. i 60. ub. w. Dla zabezpieczenia ruin, ale zwłaszcza posadzek mozaikowych, całość nakryto przeszkleniem w konstrukcji stalowej. Pomosty służą zwiedzającym. Realizacja umożliwiła uniknięcie ingerencji w substancję zabytkową. Proj. F. Minissi. Fot. J. Tajchman.

23. Villa Romana del Casale near Piazza Armerina in Sicily. Ruins unearthed during the 1950s and 1960s. The whole object was covered by glass walls with a steel construction in order to protect the ruins and especially the mosaic floors. Visitors use platforms. This realisation made it possible to avoid intervention into the historical substance. Project: F. Minissi. Photo: J. Tajchman.

być zaznaczony (tzw. granica). W murach ceglanych uzupełnianych cegłą maszynową problem uczytelnienia rozwiązuje się sam, gdyż cegła ta patynuje się powoli i odmiennie. Należy tylko pamiętać o doborze kolorystycznym oraz dopasowaniu wysokości cegieł do zachowanych warstw.

W murach kamiennych, w których należy dobrać ten sam rodzaj skały, patynowanie jest dość szybkie, dlatego występuje konieczność podkreślenia granicy między starymi i nowymi partiami bądź poprzez odmienną spoinę, bądź wprowadzenie w nią pasków z blachy ołowianej lub cynkowej. Blachy miedziane i stalowe nie nadają się do tego celu, bowiem w konsekwencji ich zastosowania na murach z czasem powstają zielone lub brązowe zacieki.

W murach kamiennych łamanych szczególnie tych, które były tynkowane od razu, nie wprowadzamy profilowanych spoin, lecz tylko zgarniane. Przy murach z głazów narzutowych postępujemy podobnie, pamiętając o przywróceniu okrzesków, które zostały wypłukane wraz z zaprawą.

Poprawne wykonanie korony i naprawy lica muru wymaga dużej staranności, aby mur mógł nadal zachować malowniczość, nie tracąc przy tym nic z „wartości dawności” i swych charakterystycznych rozwiązań, które gdy trzeba powtórzyć – wzorów należy szukać w oryginalnej substancji. Jest to dość trudne zadanie, wymaga nie tylko rozumnego rzemieślnika, ale i ciągłego nadzoru autorskiego. Ograniczanie częstotliwości wizyt autora konserwacji i restauracji ruin dopuszczalne jest jedynie wtedy, gdy dokumentacja projektowa została szczególnie przygotowana i wykonana na fotografiach, jak to czyniono niegdyś. Fotografia cyfrowa i technika komputerowa stwarzają nowe i duże możliwości w tym zakresie.

• Konserwacja i zabezpieczanie resztek wypraw i polichromii w ruinie. Jest to trudne zagadnienie, jeśli nie przewidziano nad nimi chociażby fragmentarycznych zadaszeń. Doświadczenie uczy, że po jakimś czasie przeważnie przestają one istnieć. Jest to

24. Villa Romana del Casale (k. Piazza Armerina na Sycylii). Szklane dachy kształtowane nad poszczególnymi elementami ruiny. Proj. F. Minissi. Fot. J. Salm.

24. Villa Romana del Casale (near Piazza Armerina in Sicily). Glass roofs shaped above particular elements of the ruins. Project: F. Minissi. Photo: J. Salm.

A

B

C

25. Radzyń Chełmiński. Ruiny zamku krzyżackiego, fasada. Metoda dokumentowania zabytku przed pracami i po nich w tych samych ujęciach (poczynając na ikonografii, a kończąc na ujęciach po pracy) w praktyce napotyka duże trudności. Autorzy prac niestety nie zawsze ją stosują: A – inwentaryzacja pomiarowa C. Steinbrechta. Fot. ze zbiorów IZK UMK; B – stan przed założeniem dachu stromeego, 1910 r. Fot. ze zbiorów IZK UMK; C – stan przed pracami, mającymi na celu likwidację dachu, z którego spadały dachówki, 1963 r. Fot. J. Tajchman; D – stan po pracach wg proj. H. Jaworowskiego. Założono masywny dach z prefabrykowanych elementów żelbetowych nad kaplicą, zawierającą najwięcej detali, na poziomie umożliwiającym teoretyczną rekonstrukcję sklepień. W konsekwencji musiano nadbudować mury, 1966 r. Fot. J. Tajchman. Zebrał i zestawiał J. Tajchman.

25. Radzyń Chełmiński. Ruins of a Teutonic Order castle – façade. In practice, the method of documenting a historical monument prior to and after conservation encounters considerable difficulties and, unfortunately, is not always applied. A – the C. Steinbrecht measurement inventory; B – state prior to the addition of a steep roof, 1910. Photo from the collections of IZK UMK; C – state prior to work intent on liquidating the roof, from which the tiles fell off, 1963. Photo: J. Tajchman; D – state after work according to a project by H. Jaworowski. The massive roof made of precast reinforced concrete elements was added above the chapel containing the greatest amount of detail, upon a level which made it possible to reconstruct the vaults possible. Consequently, walls had to be added, 1966. Photo: J. Tajchman. Collected and compared by J. Tajchman.

D

zadanie dla konserwatora malarstwa, który dysponując obecnie nowoczesnymi środkami, potrafi powstrzymać proces niszczenia. W wielu przypadkach należy się zastanowić, czy zachowanych polichromii nie należy przenieść w inne, zadane miejsce.

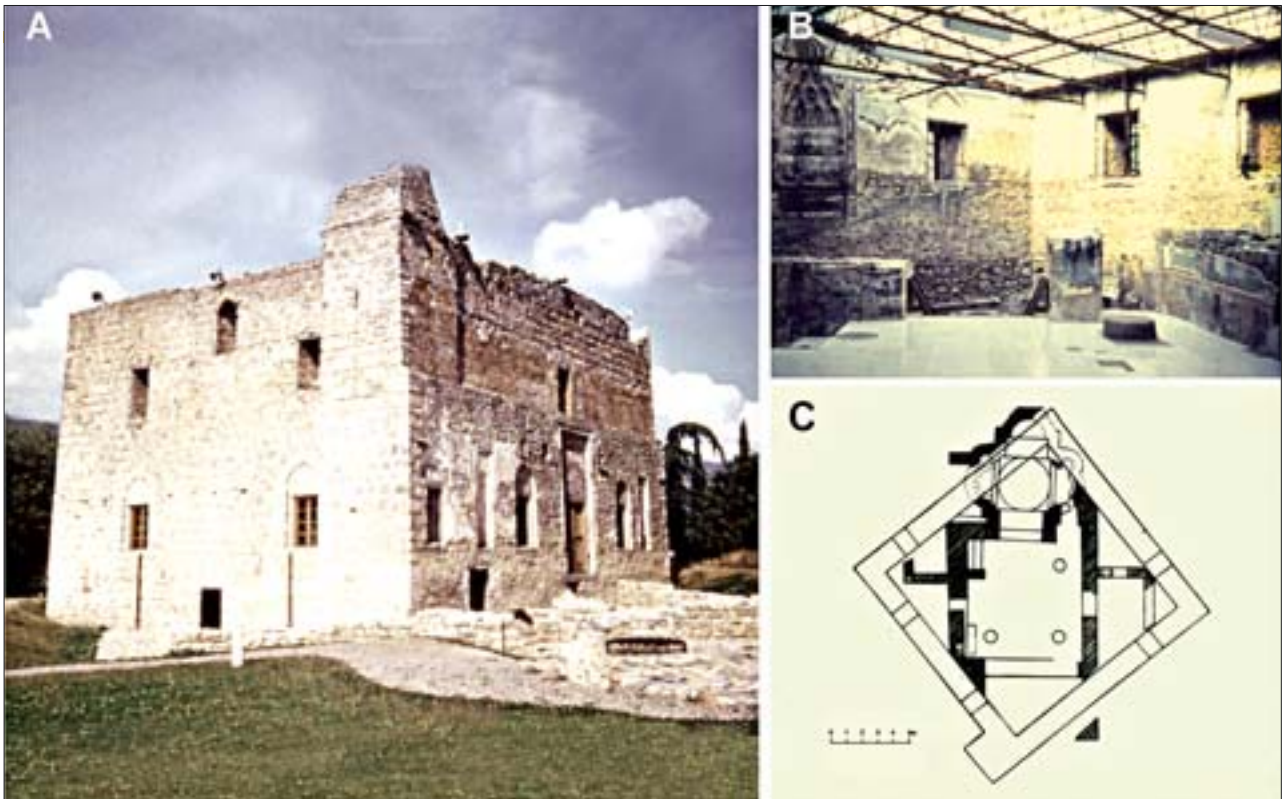
- **Odwodnienie.** Woda opadowa w połączeniu z niskimi temperaturami oraz zalęgający śnieg (szczególnie w momentach rozpuszczania się i ponownego zamarzania) należą do największych wrogów ruin. Od poprawnie przeprowadzonych zabiegów odwodnienia w dużym stopniu zależy trwałość

ruin. Temu celowi służą omówione powyżej zabezpieczenia korony murów. Odwodnienie wymaga przygotowania odpowiednich spadków powierzchni, co z reguły prowadzi do przekształceń (przebudowy) zabytkowych dziedzińców¹⁴, oraz wprowadzenia izolacji nad zachowanymi lub rekonstruowanymi sklepieniami. Z tych właśnie względów sklepienia często bywają przywracane nad piwnicami. Rzadko udaje się odprowadzić powierzchniowo wszystkie wody opadowe. Konieczne staje się wówczas wprowadzenie kanalizacji, choć narusza ona warstwy kulturowe.

26. Radzyń Chełmiński. Ruiny zamku krzyżackiego, fasada po pracach w 1966 r. Zdjęcie wykonane po 20 latach, widać częściowe spatinowanie nadmurowanej cegły, która pozostanie czytelna na zawsze dzięki gładkiej maszynowej powierzchni. Fot. J. Tajchman.

26. Radzyń Chełmiński. Ruins of a Teutonic Order castle – façade after work conducted in 1966. Photograph taken twenty years later shows the partially patinated added brick which will always remain legible due to its smooth machine-made surface. Photo: J. Tajchman.

27. Ohrid (Macedonia). Ruiny meczetu, w których odkryto resztki średniowiecznej cerkwi. A – widok ogólny, B – wnętrze ze szklanym dachem niewidocznym z zewnątrz, poniżej prezentowane pozostałości cerkwi, C – plan meczetu z zaznaczonymi na czarno relikiami średniowiecznej cerkwi. Fot. J. Tajchman.

27. Ohrid (Macedonia). Ruins of a mosque, with traces of a mediaeval Eastern rite church discovered in the interior. A – general view, B – interior with a glass roof invisible from the outside; below, preserved remnants of an Eastern rite church, C – plan of the mosque with relics of a mediaeval Eastern rite church. Photo: J. Tajchman.

28. Ogrodzieniec. Ruiny zamku. Nowe schody na piętro ruin (zgodnie z projektowaną trasą zwiedzania). Współczesna konstrukcja z żelbetowych prefabrykowanych stopni wspornikowych, dzięki ażurowi i minimalnej barierze właściwie współgra z zabytkowymi ruinami. Fot. J. Salm.

28. Ogrodzieniec. Castle ruins. New stairs leading to the floor of the ruins (according to the planned sightseeing route). The contemporary construction made of pre-cast reinforced concrete cantilever steps harmonizes with the historical ruins thanks to tracery and a minimal barrier. Photo: J. Salm.

29. Ogrodzieniec. Ruiny zamku. Dziedziniec. Delikatna bariera przy zejściu do piwnic. Godna uwagi determinacja autora, aby wbrew przepisom naszego prawa budowlanego (które nie honoruje zabytków), uporządkować się zabytkowym ruinom i nie stwarzać dla nich konkurencyjnych widocznych elementów. Fot. J. Tajchman.

29. Ogrodzieniec. Castle ruins. Courtyard. Delicate barrier next to a descent to the cellars. The author shows praiseworthy determination to subject himself to the historical ruins and, in contrast to the binding regulations of Polish construction law which does not respect historical monuments, not to create competing visible elements. Photo: J. Tajchman.

Prace zabezpieczające należy łączyć w taki sposób z uczytelnicznymi interpretacyjnymi oraz pracami mającymi na celu udostępnienie ruiny, aby maksymalnie ograniczyć zakres ingerencji w autentyczną substancję oraz w dawną przestrzeń.

Ochrona ruin dachem lub budowlą

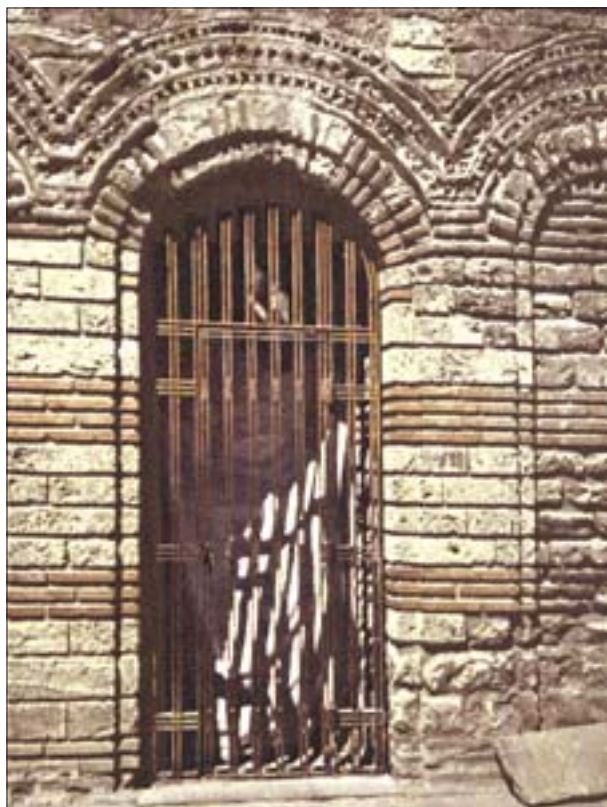
Większość dotychczas omawianych zabezpieczeń ruin ma charakter czasowy, choć nazywamy je trwałymi. Jeśli chcemy, aby odkryte ruiny trwały „wiecznie”, większość wymienionych zabiegów należy powtarzać¹⁵. Można tego uniknąć tylko w przypadku zadaszenia ruin lub okrycia ich inną budowlą, co eliminuje konieczność ochrony przed czynnikami atmosferycznymi, czyli „konserwacji” korony murów i ich lica oraz zakładania systemów odwadniających z kanalizacją włącznie.

Założenie dachu nie tylko zabezpiecza pozostawione na stałe relikty, ale przede wszystkim ogranicza do minimum konieczne ingerencje w substancję. Elementy autentyczne pozostają bez mała w takim stanie, w jakim zostały odkryte bądź zastane. Drobne uzupełnienia dotyczyć mogą jedynie problematyki konstrukcyjnej, uczytelnienia ruin czy przygotowania ich do zwiedzania.

30. Ogrodzieniec. Ruiny zamku. Powierzchnia dziedzińca wykonana z dwóch wielkości specjalnie opracowanych płyt betonowych z szerokimi spoinami z niewielkich kamyków, jest tworem nowym, ale dobrze pasującym do otoczenia. W Ogrodzieniec przyjęto zasadę, że stara forma i materiał sygnalizuje ukształtowanie historyczne, nowa forma i materiał – nowe wyposażenie wprowadzone na potrzeby ruchu turystycznego, zaś stara forma z nowym materiałem – niezbyt pewne ukształtowanie historyczne (za A. Gruszecki). Fot. J. Salm.

30. Ogrodzieniec. Castle ruins. Courtyard surface built of two sizes of specially designed concrete slabs with wide joints made of pebbles - a new element well suited to the surrounding. The principle accepted in Ogrodzieniec maintains that old form and material indicate the historical configuration, new form and material – new outfitting necessary for tourist traffic, and old form together with new material – a rather uncertain historical configuration (after: A. Gruszecki). Photo: J. Salm.

31. Nesebyr w Bułgarii. Ruiny cerkwi. Współczesna krata zabezpieczająca wejście dzięki umiejętnemu zwielokrotnieniu prętów dobrze wkomponowuje się w ruiny. Fot. J. Tajchman.

31. Nesebyr in Bulgaria. Ruins of an Eastern rite church. The skilful multiplication of rods enabled the contemporary lattice protecting the entrance to become a harmonious part of the ruins. Photo: J. Tajchman.

Zabezpieczenie w postaci zadaszenia zależy od wielkości i ukształtowania ruin oraz wiąże się z powstaniem nowej bryły. Odbiór wizualny tej bryły jest wypadkową umiejętności plastycznych i konstrukcyjnych twórcy, jego wyobraźni i odwagi oraz zgody konserwatorskiej na nową kreację zastanej przestrzeni¹⁶. Zadanie może dotyczyć zarówno całości ruin, jak i ich mniejszych lub większych fragmentów.

O ostatecznym wyrazie ruin decydują zachowana substancja, rozmiar i sposób dodania koniecznych uzupełnień, a działania konserwatorskie mają na celu zachowanie malowniczego charakteru tego specyficznego zabytku.

Autentyczna substancja. Ochrona i konserwacja zabytku winny służyć zachowaniu i prezentowaniu jego autentycznego stanu. W zabytku nawarstwionym o wyborze elementów decyduje analiza wartościująca. W przypadku ruin powinniśmy przedstawić stan w momencie ich odkrycia. Tylko zabytek z zachowanymi oryginalnymi elementami, czyli z autentyczną substancją, budzi odczucia emocjonalne związane z historią. Jednocześnie tylko autentyczna substancja ma wartość dokumentu, a zatem powinna być zachowana. Dlatego też prace restauratorskie w ruinach nie powinny w żaden sposób ich uszczuplać.

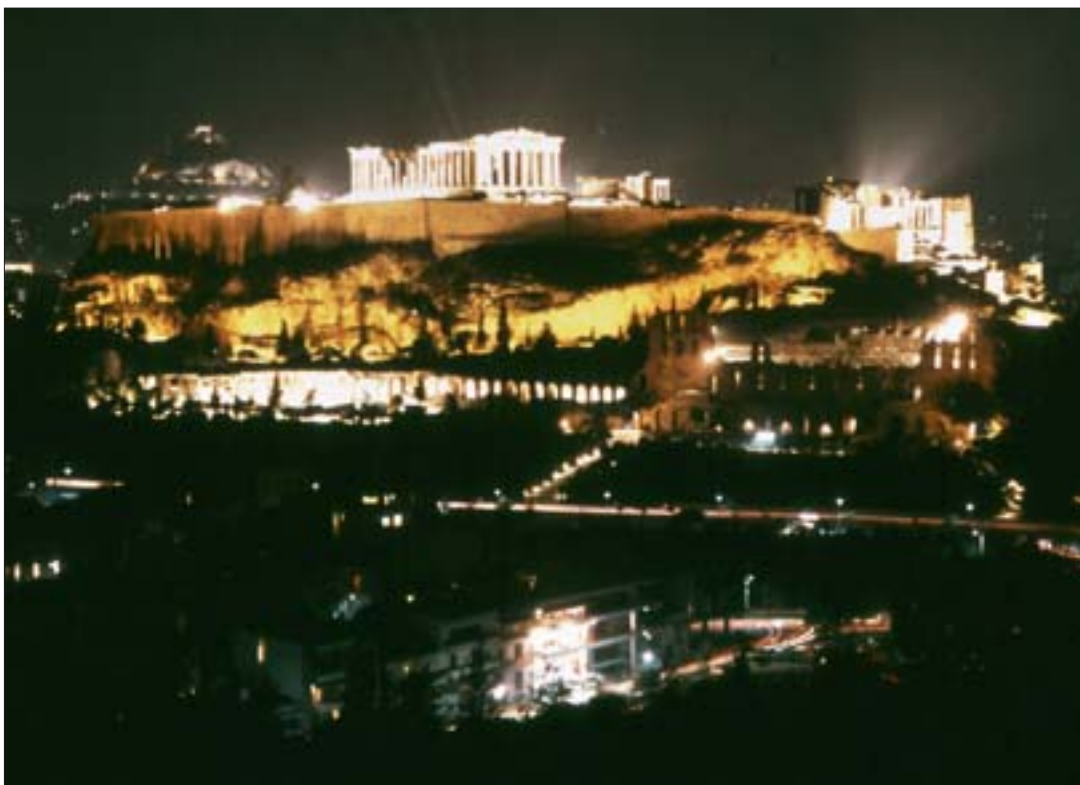

32. Toruń. Ruiny zamku krzyżackiego. A – malowniczy fragment murów przed zabezpieczeniem korony, 1964 r. Fot. J. Tajchman; B – ten sam fragment murów po pracach. Przykład usztywnienia korony mimo dążenia do jak najmniejszej ingerencji w substancję zabytkową. Po latach malowniczość obiektu poprawiła samorodna zieleń, 2003 r. Fot. E. Okoń.

32. Toruń. Ruins of a Teutonic Order castle. A – picturesque fragment of the walls prior to the protection of the coping, 1964. Photo: J. Tajchman; B – the same fragment of the walls after completion of work. Example of bracing the coping despite plans to intervene into the historical substance as little as possible. After some years the picturesque qualities of the object were improved by self-sown plants, 2003. Photo: E. Okoń.

Rozmiar dodania. Działając w ruinach, należy mieć na uwadze zachowanie stosownych proporcji między tym, co dawne i autentyczne, a tym, co wolno nam dodać. Słuszny jest zatem postulat, by oryginalne elementy dominowały, kreując pożądane odczucia odbiorcy. Dlatego np. rozmiar domurowań nieuzasadnionych względami technicznymi musi być ograniczony do minimum. Powinien wynikać ponadto z koncepcji uzupełnień interpretacyjnych, które polegają na podsuwaniu myśli i skojarzeń, a nie na przywracaniu zabytkowi jego najpełniejszego stanu.

Sposób dodania. Dodane elementy powinny być zarazem czytelne i zintegrowane z zabytkowymi elementami ruin. W tej kwestii wyraźnie wypowiada się Karta Wenecka. Jej art. 12 głosi: *Elementy przeznaczone do zastąpienia części brakujących powinny harmonijnie włączać się do całości, odróżniając się zarazem od partii autentycznych, ażeby restauracja nie fałszowała dokumentu historii sztuki.* Ponadto w art. 9 czytamy: *Prace uzupełniające mają wywodzić się z kompozycji architektonicznej i będą nosić znamiona naszych czasów.*

33. Ateny. Widok Akropolu w czasie spektaklu „światło i dźwięk”. Fot. ze zbiorów IZK UMK.
33. Athens. View of the Acropolis during a “sound and light” spectacle. Photo from the collections of IZK UMK.

34. Berlin. Kościół na Breitscheidplatz. Przykład powiązania nowej budowli z ruinami – ze starego kościoła pozostała wieża. Gdyby nie nowa wieża stanowiąca podwójną dominantę i konkurująca ze starą, projekt byłby wspaniały. Na podst. publikacji: *Denkmalpflege in der Bundesrepublik Deutschland* (praca zbiorowa), wyd. Heinz Moos Verlag München 1974, s. 6.

34. Berlin. Church in Breitscheidplatz. Example of connecting a new building with ruins – the old church became a tower. The project would be ingenious if the new tower did not comprise a double dominant and compete with the old one. Based on: *Denkmalpflege in der Bundesrepublik Deutschland* (coll. work), Heinz Moos Verlag, München 1974, p. 6.

Zachowanie malowniczości. Zazwyczaj najbardziej malowniczy charakter mają ruiny przed pracami zabezpieczającymi i konserwacją. Niestety, konieczne działania przeprowadzone nawet z największą pieczołowitością powodują niekiedy uszczerbienia zachowanej substancji, które dopiero po latach pod wpływem czynników atmosferycznych ulegają złagodzeniu. Dlatego zdając sobie sprawę z zagrożeń dla malowniczości ruin, powinniśmy dążyć do ograniczenia wszelkich przedsięwzięć niosących takie skutki.

Na zakończenie podjętej próby usystematyzowania działań mających na celu ochronę i konserwację tzw. trwałej ruiny chciałbym zachęcić czytelników do uważnego przeanalizowania ilustracji, które obrazują niektóre z poruszonych w artykule zagadnień.

Prof. dr. hab. Jan Tajchman, inżynier architekt-konserwator, jest pracownikiem i wykładowcą w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu. Jest b. dziekanem Wydziału Sztuk Pięknych UMK i b. pracownikiem PP Pracowni Konserwacji Zabytków w Toruniu. W swojej działalności zawodowej szczególną uwagę poświęcił: historii technik budowlanych, w tym stolarce architektonicznej i konstrukcjom drewnianym; problematyce historycznej i konserwatorskiej architektury zabytkowej, w tym mieszczańskiej i sakralnej; zagadnieniom teoretycznym ochrony i konserwacji zabytków architektury; pracy twórczej związanej z poszukiwaniem nowych form komponujących się z dawnymi dziełami architektury; pracy pedagogicznej.

Przypisy

1. Artykuł ten jest rozszerzoną wersją publikacji pt. *Ruiny historyczne jako przedmiot troski konserwatorskiej – uwagi o metodzie*, (w:) *Nie tylko zamki*, pod red. E. Różyckiej-Rozpędowskiej i M. Chorowskiej, Wrocław 2005, s. 173-185. Obecnie poza niewielkim rozszerzeniem treści przede wszystkim został poszerzony i wymieniony materiał ilustracyjny. Zdjęcia z przeźroczy i ilustracji opracowali E. Bożejewicz i M. R. Gogolin.

2. Wymownym przykładem takiego postępowania jest nowa świątynia w Licheniu, nie mówiąc o wielu nowych eklektycznych ołtarzach ustawianych w zabytkowych prezbiteriach, z których wcześniej usunięto stare oryginalne dzieła sztuki.

3. Stwierdzenie to, szczególnie w dzisiejszych czasach, nabiera istotnego znaczenia, gdyż nieodpowiedzialni właściciele, w tym niektóre władze samorządowe, mają coraz więcej planów odbudowy ruin historycznych, a niektóre służby konserwatorskie nie potrafią lub nie mogą im się stanowczo przeciwstawić.

4. Podstawą tego artykułu stały się następujące opracowania: A. Gruszecki, *Konserwacja ruin w Anglii*, „Ochrona Zabytków”, 1958, nr 3-4, s. 227-242; M. Horler, *Romok műemlékvédelmének módszerei*, „Műemlékvédelem”, 1964, nr 1, s.1-24; J. Bogdanowski, *Dawna linia obronna Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Problemy konserwacji i adaptacji dla turystyki*, „Ochrona Zabytków”, 1964, nr 4, s. 16-36; J. Tajchman, *Problemy konserwacji*

i adaptacji zamków na przykładzie realizacji PKZ, „Biuletyn Informacyjny PKZ”, 1968, nr 8, s. 185-203, jak również analiza wielu trwałych ruin, a szczególnie pośredni udział w kształtowaniu problematyki konserwatorskiej ruiny zamku pokrzyżackiego w Toruniu (por. B. Rymaszewski, *Problematyka konserwatorska zamku krzyżackiego w Toruniu*, „Ochrona Zabytków”, 1974, nr 3, s. 184-192), a także analiza realizacji trwałej ruiny w Ogrodzieńcu (por. J. Gruszecki, *Trwała ruina zamku ogrodzieńskiego – próba adaptacji angielskiej szkoły konserwacji ruin*, „Ochrona Zabytków”, 1977, nr 1-2, s. 31-35; W. Łopatowa, *Projekt adaptacji ruiny zamku ogrodzieńskiego dla potrzeb turystycznych*, „Ochrona Zabytków”, 1977, nr 1-2, s. 46-48). Nie bez znaczenia dla niniejszych rozważań był udział autora przez kilka sezonów w pracach misji PKZ w Macedonii przy badaniach i konserwacji ruin miasta i zamku w masywie górskim Markowe Kule koło Prilepu.

5. A. Gruszecki, jw., s. 230 i nast.

6. A. Gruszecki, jw., s. 233.

7. W. Frodl, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. 13, 1966.

8. J. Bogdanowski, *Trwała ruina zamku jako problem konserwatorsko-krajobrazowy*, „Ochrona Zabytków”, 1997, nr 1-2, s. 22-27.

9. Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r. (tzw. Karta Wenecka), (w:) *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Warszawa 1996, s. 21.

10. W praktyce bardzo często autorzy restauracji ruiny usprawiedliwiają dodawanie (wprowadzanie) różnych nowych elementów trzema wymienionymi wyżej powodami, zapominając przy tym, że już właściwe ustawienie programu i ograniczenie się w projektowaniu może przynieść zadowalające rezultaty. Przypominam sobie

dyskusję nad kolejnymi wersjami projektu dla trwałej ruiny zamku w Toruniu, gdy po kolejnych ograniczeniach projektant z żalem powiedział, że „właściwie to on już nie ma co tutaj robić”. Usłyszał wówczas, że dopiero teraz będzie to jego najlepszy projekt konserwatorski dla tej ruiny.

11. Nowe metody nawiązują do rzymskich zapraw puzzolanowych. Przygotowywane są tzw. szlamy na bazie odpowiednich cementów (w tym naturalnych wulkanicznych), którymi można zabezpieczyć koronę murów, pokrywając ją odpowiednio taką warstwą (handlowe nazwy szlamów to: DS-fleks 1K oraz STO-crete ES).

12. A. Cohausen, *Die Erhaltung der Baudenkmäler besonders der Werkbauten*, „Centralblatt der Bauverwaltung”, 1884, J. IV, s. 337.

13. M. Przyłęcki, *Techniczno-biologiczna metoda zabezpieczania i ekspozycji trwałych ruin*, „Ochrona Zabytków”, 1981, nr 1-2, s. 11.

14. Gdy mamy do czynienia z ozdobnymi posadzkami (np. mozaikami, tak jak we Włoszech) w pomieszczeniach, które kiedyś były zadaszone, teraz zaś nie, powstaje konieczność przebudowy całego podłoża z równoczesnym przełożeniem posadzek, aby zabezpieczyć je przed przemarzaniem i jego skutkami.

15. W większości przypadków istnieje u nas przekonanie, że raz „zakonserwowana” ruina nie wymaga już ponownych zabiegów, w odróżnieniu od Anglii, gdzie np. korony murów w ruinach przemurują się permanentnie i strzyże regularnie trawę.

16. Jest to trudne zadanie dla architekta, ale także i dla konstruktora, który powinien dążyć do stworzenia lekkiej konstrukcji. Przy ustawieniu zadaszenia na otwartej przestrzeni musi on jednak pamiętać o podmuchach wiatru, które mogłyby zniszczyć jego dzieło.

35. Coventry. Katedra. Zbliżenie prezentujące styk nowej części z ruinami. Fot. ze zbiorów IZK UMK.

35. Coventry. Cathedral. Close-up presenting the connection between the new part and the ruins. Photo from the collections of IZK UMK.

36. Coventry. Katedra. Dobudowana do ruiny nowoczesna świątynia tworzy z nią wspaniałą kompozycję, w której jedyną dominantą jest stara wieża. Na podst.: A. Gruszecki, *Konserwacja ruin w Anglii*, „Ochrona Zabytków” 1958, nr 3-4.

36. Coventry cathedral. Modern church added to the ruins creates a magnificent composition in which the sole dominant is an old tower. After: A. Gruszecki, *Konserwacja ruin w Anglii* (Conservation of historical monuments in England), „Ochrona Zabytkow” 1958, no. 3-4.

THE CONSERVATION OF HISTORICAL RUINS REMARKS ON THE METHOD

The conservation of historical ruins is one of the most difficult domains of the protection of monuments of architecture. Unique methods were conceived relatively early on in England.

The presented article is an attempt at a methodic description of the course of work intent on making ruins open to society, after the introduction of suitable protection as well as those ventures which would prolong their existence.

Work is based on a complete examination of the ruins and their assessment, together with the directives of the Venice Charter (article 15): “Ruins must be maintained and measures necessary for the permanent conservation and protection of architectural features and of objects discovered must be taken. Furthermore, every means must be taken to facilitate the understanding of the monument and to reveal it without ever distorting its meaning. All reconstruction work should however be ruled out ‘a priori’. Only anastylosis, that is to say, the reassembling of existing but dismembered parts can be permitted. The material used for integration should always be recognizable and its use should be the least that will ensure the conservation of a monument and the reinstatement of its form”.

The first stage of the undertakings should include initial reconnaissance of the ruins; studies, including archaeological and protection, and producing documentation; the assessment of type ruins from their viewpoint of their historical, artistic, emotional and picturesque qualities. The second stage consists of arriving at a general conception of the “reanimation” of the ruins by granting them a new role and planning

their total protection. The final stage involves making a detailed programme and its realisation for the sake of the ruins, their background and surrounding.

A detailed programme focused on ruins must take into consideration the necessity of limiting so-called consecutive supplements, usually caused by the following factors:

- preparing the ruins for sightseeing, which results in outlining protected excursion routes,
- construction reinforcement and the conservation of the substance of permanent ruins, with emphasis on the wall face and coping as well as the proper drainage of the whole premise,
- the process of rendering the ruins legible (so-called interpretation supplementation) for the sake of a correct comprehension of the original structure and function,
- display of the extracted details (lapidaries),
- rendering the ruins more attractive, e. g. thanks to son et lumiere spectacles,
- limiting the introduction of new functions into the ruins.

The final shape of the conserved ruins is determined by the authentic substance, the manner and scope of the addition of necessary supplements as well as the preservation of the picturesque qualities of the monument.

Authentic substance. The protection and conservation of ruins should serve the preservation and presentation of their authentic state. In the case of a stratified monument, the decisive role is played by an evaluation analysis. A monument which has preserved its original elements, i.e. the authentic substance,

produces emotional experiences associated with history and possesses the merit of a document. This is the reason why the restoration of ruins cannot diminish the authentic substance.

Scope of addition. All work involving ruins must take into account the proportions between that which is original and that which has been added. After the completion of suitable work the original elements should remain dominant. This is the reason why, for example, the scope of additional walls should remain limited to a minimum and can stem from technical reasons and the interpretation conception.

Manner of addition. The added elements should be,

on the one hand, legible, and, on the other hand, be integrated with the historical ruins according to the recommendations of the Venice Charter.

The preservation of picturesque qualities. As a rule ruins are the most picturesque prior to conservation. Necessary work, even conducted with greatest possible piety, sometimes results in a certain "rigidity" of the preserved substance, which in time becomes alleviated by the impact of atmospheric factors. For this reason, while remaining well aware of the threats posed to the picturesque qualities of the ruins, we should aim at limiting all activity which produces such effects.

NOWOŚĆ

POLSKA WERSJA DEHIO-HANDBUCH DER KUNSTDENKMÄLER IN POLEN

ZABYTKI SZTUKI W POLSCE
Śląsk

KATALOG NAJCENNIJSZYCH ZABYTKÓW ŚLĄSKA.

**OBEJMUJE PONAD 1200 MIEJSCOWOŚCI ORAZ OKOŁO 2500 OBIEKTÓW ARCHITEKTURY
I BUDOWNICTWA WRAZ Z BOGATYM WYSTROJEM I WYPOSAŻENIEM**

KSIĄŻKA DOSTĘPNA W DOBRYCH KSIĘGARNIACH ORAZ W SIEDZIBIE WYDAWCY:
KRAJOWY OŚRODEK BADAŃ I DOKUMENTACJI ZABYTKÓW
WARSZAWA, UL. SZWOLEŻERÓW 9,
TEL. (0-22) 622 60 92, FAX (0-22) 622 65 95, E-MAIL: WYDAWNICTWA@KOBIDZ.PL

WYDANIE KSIĄŻKI DOFINANSOWANO W RAMACH
PROGRAMU OPERACYJNEGO „PROMOCJA CZYTELNICTWA”

Z FINANSOWYM WSPARCIEM
FUNDACJI WSPÓŁPRACY POLSKO-NIEMIECKIEJ

